

Det Anarkistiska Biblioteket

Max Stirner :

den anarkistiska individualismens djärvaste apostel, hans liv
och åskådning

Albert Jensen

Albert Jensen
Max Stirner :
den anarkistiska individualismens djärvaste apostel, hans liv och åskådning
1916

Av Albert Jensen utgiven av Axel Holmströms förlag 1916 71 s. Revolutionens
förkämpar VI ---- FALKÖPING. A. J. LINDGRENS BOKTRYCKERI 1916.

sv.theanarchistlibrary.org

1916

Innehåll

Stirners filosofi	13
Stirners filosofi måste betraktas som en lära	15
Egoismen	17
Självhävdelse i stället för självförnekelse	20
Vi behärskas av spöken	22
Andens hierarki	24
Friheten	26

”Att vara fri från något betyder blott att vara obunden och lös. Han är fri från huvudvärk är lika med: han har den icke. Han är fri från denna fördom är lika med: han har aldrig fattats av den eller han har kommit lös från den. Man säger också sedeslös, gudlös o.s.v.”

”Jag har ingenting att invända mot friheten, men jag önskar dig mer än friheten. Du måste icke blott vara fri från det du icke vill ha; du måste också ha det du vill ha. Du måste icke allenast vara fri, du måste också vara ’ägare’ ... Ni skola bli era egna och det kunna ni icke bli blott genom friheten.”

”Vilken skillnad mellan friheten och egenheten! Friheten finns blott i drömmarnas rike. Egenheten däremot är hela mitt väsen och varande, det är jag själv ... Jag kan i verkligheten icke vara fri, emedan jag icke kan skapa full frihet. Jag kan blott önska den och trakta efter den, ty den förblir ett ideal, ett spöke. Verklighetens fjättrar skära varje ögonblick djupa märke

Albert Jensen

Friheten

Frihetens sak har, som så mycket annat, blivit en ”helig” sak. Jag skall tjäna friheten, offra mig för frihetens sak. Och så har jag skaffat mig en ny herre, ett nytt slaveri.

Vad menar man med politisk frihet? frågar Stirner. Måhända den enskildes frihet från staten? Nej, tvärtom den enskildes fängslande vid staten och dess lagar... Politisk frihet betyder, att polisen, staten är fri; liksom samvetets frihet innebär att samvetet är fritt; alltså icke att jag är fri från staten, religionen och samvetet, eller att jag är obunden av dem. Det betyder icke min frihet, utan en mig behärskande och betvingande makts frihet. Det betyder, att en av mina tvångsherrar, staten, religionen, samvetet, är fri... Deras frihet är mitt slaveri. Att de därvid följa grundsatsen: ändamålen helga medlen, förstås av sig själv. Är statens väl målet, så är kriget ett helgat medel; är rättvisan statens mål, så är dråp ett helgat medel och heter med sitt heliga namn: avrättning o.s.v. Den heliga staten helgar allt som främjar den.

”Pressfrihet är för exempel en ... frihet ... som visar sig ytterst benägen att tyrannisera med lagar.”

Men är friheten över huvud taget möjlig att nå? ”Friheten kan blott vara hela friheten”, säger Stirner. ”Ett stycke frihet, är icke friheten... Men om det fanns något som icke vore er obekvämt, utan tvärtom ganska angenämt, exempelvis er älskades blida men oemotståndligt bjudande blick – då skulle ni icke vilja vara fri och komma lös från den. Varför icke? För er egen skull! Er själv tar ni således till mått och domare över allting. Ni låter gärna friheten löpa om ofriheten, den sköna kärlekstjänsten, behagar er. Och ni återtar er frihet om den börjar behaga er bättre, förutsatt att ni icke av andra orsaker (t.ex. religiösa) rådes för ett återtagande.”

Stirner visar oss här, att det dock icke är den absoluta friheten vi i verkligheten eftersträva, men vår egen tillfredsställelse. Därför säger han:

”Varför icke fatta mod och helt och hållet göra er till huvudsak?”

Och om man eftersträvar friheten, så gör man det för sin egen skull. ”Men då nu friheten dock eftersträvas, jaget till behag, varför då icke göra detta jag själv till början, mitten och slutet? Är icke jag mera värd än friheten?”

Max Stirner, den djärvaste och oräddaste av alla auktoritetsförnekare, nedrivaren av en var auktoritet i vilken som helst form, som aldrig ryggade tillbaka för någon som helst konsekvens i sitt tänkande, som utan betänkande förnekade varje moralbegrepp och trampade under fötterna allt det den borgerliga världen hållit för heligt, som rev ned Gud och himmel och kejsare och regering och hävde sig själv över allt, förklarande sig själv vara allt i allo för sig och förklarade att det för honom icke fanns något högre än han själv, som rev ned familj och stat och samhälle för att icke lämna någonting annat kvar i livet än jaget och tillfälliga, ständigt föränderliga, lätt upplösliga och lätt sammanfogade ”föreningar av egoister” – denne orädd himlastormare måste intressera oss också som person.

Har man läst hans djärva arbete ”Den ende och hans egendom”, så måste man nödvändigt fråga sig själv hur denne märklige mans liv förflutit, hur han själv tillämpat sina idéer, hur han själv fyllt sitt liv med sig själv.

Så enastående, som hans arbete är, så enastående måste också hans liv ha format sig, tänker man strax. Men den tanken gäckas fullständigt när man granskar hans livsföring. Den skiljer sig nästan på inget sätt från vilken annan tysk kalkborgares som helst. Stilla och fredligt, utan att några märkligare händelser markerar milstolparna i hans liv, för han sin tillvaro, tills han i mycket små omständigheter lämnar den värld som han själv kallade ett därhus. Blott en enda gång rycker han fram inför offentligheten och blir för en kort stund ett stormcentrum kring vilken en lidelsefull diskussion vältrar sig om i ett brusande stormgny. Det var när hans bok ”Den ende och hans egendom” utkom. Men blott för ett ögonblick! Nästa dag har man fullständigt glömt bort honom, och glömda vilar han och hans arbete i graven ända tills John Henry Mackay för ett par tiotal år tillbaka grävde honom och hans filosofi fram ur glömskan.

Nu är Stirners arbete mycket uppmärksammat och föremål för ett stort antal avhandlingar och filosofiska, dispyter. Isynnerhet har han väckt uppmärksamhet därför att man i honom vill se en föregångare av Nietzsche, många mena en lärare, vilket senare man dock icke med bestämdhet kunnat konstatera. Hans filosofi har i hög grad påverkat en del anarkister och framskapat en riktning inom anarkismen, som är känd under namn av individualistisk anarkism. Också hemma i Sverige hade vi för några år tillbaka en period, då det var synnerligen modernt att kalla sig ”individualist”. Måhända är denna lära icke längre fullt så modern hos oss, men många äro dock de, som i hans filosofi se det yppersta och yttersta som presteras i tänkandets värld.

Som ”egoismens” främste apostel måste, som sagt, Stirners egen livsföring intressera oss i allra högsta grad och vi skola därför efter Mackay ge en kort

framställning av densamma. Envar som vill skriva om Stirner som person är nämligen hänvisad till Mackays biografi över honom. Det är endast genom Mackay och tack vare Mackay som vi överhuvudtaget vet något om Stirner själv. Den gången Mackay började studera Stirner hade så gott som alla spår utplånats efter honom. Han hade slukats av en nästan absolut glömska. Trettio-tre år efter Stirners död var det som Mackay med en sällspord ihärdighet började ett systematiskt efterforskningsarbete efter Stirners liv. Mackay förtyvlade till en början och var nära att uppgiva hoppet om att kunna nå ett något så när tillfredsställande resultat, men med en energi och ihärdighet, som övervann alla hinder, lyckades det honom till sist att samla så mycket material, att han hösten 1897 kunde gå i gång med utgivandet av en ganska fyllig biografi. Det är således ur Mackays arbete, som vi hämta alla våra uppgifter.

* * *

Max Stirner, vars borgerliga namn var Johann Caspar Schmidt, föddes i Baireuth i Tyskland den 25 oktober 1806. Redan ett halvt år efter Johann Caspars födelse dog fadern. Två år senare gifte modern om sig med en apotekare, som omedelbart efter giftermålet reste till Kulm i Västpreussen, där familjen bosatte sig.

Vid tolv års ålder kom Johann Caspar tillbaka till sin födelsestad, Baireuth, där han genomgick gymnasiet. På hösten 1826 lämnade han åter staden och for till Berlin för att fortsätta sina studier.

Exmatrikulerad från Berlinuniversitetet den 1 sept. 1828, reste han till Erlangen för att inskriva sig vid därvarande universitet. Efter att ha tillbringat vintern här avbröt han sina studier för att företaga en längre resa genom Tyskland, en resa som räckte tre och ett halvt år.

1829 finna vi honom åter inskriven vid det berömda universitetet i Königsberg. Men han åhörde inga föreläsningar här. På grund av "familjeförhållande" uppehöll han sig ett halvt år i Kulm och for därefter tillbaka till Königsberg, där han fortsatte sina studier på egen hand, vilket säkerligen mera bidrog till att föra honom in på de personliga tankebanor han sedermera vandrade.

I oktober 1832 for han tillbaka till Berlin där han åter låter inskriva sig vid universitetet och driver studier under fyra års tid.

Den 7 januari 1837 gifte han sig med Agnes Burtz. Äktenskapet blev dock av kort varaktighet. Hans unga hustru dog i barnsäng året därpå. Ingen läkekonst förmådde rädda varken henne eller barnet.

Sedan Johann Caspar Schmidt avlagt sina examina tog han anställning som lärare vid Madame Gropius "Läro- och uppfostringsanstalt för högre döttrar".

blir "långfingrad". Över altaret välver sig en kyrka, vars murar ständigt rycka längre och längre ut.

Vad de innesluta är – heligt. Du kan icke längre komma i besittning av det, du kan icke mera beröra det. Skrikande i förtärande hunger smyger du omkring dessa murar för att söka upp det lilla profana som ännu återstår – och ständigt blir den krets trängre, där du får röra dig. Snart omsluter denna kyrka hela jorden och du blir driven ut till yttersta randen; ännu ett steg och det helgas värld har segrat. Du sjunker ned i avgrunden. Därför råder jag dig medan det ännu är tid: spring icke längre omkring på det profanas avbetade markt, våga språnget och störta sig in genom helgedomens portar. När du förtär det heliga, har du gjort det till din egendom. Sluka hostian och du är fri från den!"

Genom mig, egoisten som skapat det heliga spöket, anden, upplöses också anden, det heliga i sin intighet. Jag har en gång klätt det i helgedomens skrud; jag begår nu den förfärliga förbrytelsen att åter avkläda detsamma tills det står där i sin skamlösa nakenhet och profanitet. Jag har åter blivit min egen herre.

Andens hierarki

Man indelar vanligen människorna i två klasser: de bildade och de obildade. De förra sysselsätta sig med tanken och med anden, och fordra en underånig respekt för de av dem erkända tankarna. Och därför att den "obildade" är svag för dessa tankar, ligger han under för deras makt och behärskas av – tankar. Detta är tankens hierarki, andens herradöme. Stat, kejsare, gud, sedlighet, ordning o.s.v. äro sådana tankar eller andar, som behärskar mängden.

För Stirner är staten ingenting annat än en ande, ett spöke. Det verkliga, det är jag, den enskilde. Den humanistiska filosofin i Tyskland under Stirners tid utsätter han för en respektlös bespottelse. För den var nationen, samfundet det sanna; den enskilde var en egoist som måste uppoffra sig för det sanna. Gjorde han det blev han betraktad som "sann människa".

Det "humana" det "mänskliga" den "sanna människan" gjordes av humanismen till ett ideal, till ett väsen vars förebild vi skulle tjäna, till något absolut som stod över människorna, och som människorna hade att underkasta sig. "den sanna människan" gjord till en helig ande. Denna absoluta idé, detta humana spöke gjorde man till medelpunkt för livet. Men, säger Stirner "du lever då icke dig, utan ditt spöke, din idé, din ande ... anden är din gud. Men jag och anden ligger i en evig tvedräkt. Han håller till i det hisidiga; jag på jorden. Ty "människan" är ju icke en person, utan ett ideal, ett spöke"

Andens hierarki har förändrat utseende, men icke karaktär. Den humanistiska filosofien avsatte Gud, men ersatte det gudomliga med det mänskliga. Det mänskliga blev det heliga, som förut det gudomliga varit det. Istället för kyrkan sattes staten, i stället för tron sattes det vetenskapliga.

"Världshistorien har behandlat oss hänsynslöst och anden har uppnått en allsmäktig ställning. Du måste ha respekt för dina eländiga skor, som kunde skyla dina nakna fötter, mitt salt med vilket dina potatis skulle kunna göras njutbara, och min praktvagn, vars besittande på en gång skulle befria dig från all nöd, du får icke gripa efter dem.

Alla dessa och otaliga andra ting skall människan tillerkänna självständighet, det skall vara oangripbart och otillgängligt för henne. Hon måste akta det, respektera det. Ve henne om hon begärande sträcker ut sitt finger efter dem,

Han tillträdde sin plats den 1 oktober 1839 och stannade på denna post i fem år. Den 1 oktober 1844 trädde han tillbaka från skolan för att för alltid lämna uppfostrarekallet. Han stod nu i beredskap att på ett helt annat fält tråda in i det offentliga livet. Redan har han lagt handen på handtaget till den dörr, som skall öppna honom en ny värld. Den man vi nu gå att skänka vår uppmärksamhet tråder emot oss som Max Stirner. Låt oss därför här säga farväl till Johann Caspar Schmidt och gå Stirner till mötes.

* * *

Under tiden från 1842 intill reaktionen efter 1848 års revolt var den Hippelska vinstugan i Friedrichsstrasse i Berlin samlingsplatsen för allt vad som fanns av radikalt i Tyskland. De, som där kommo samman, gick under benämningen "de fria". Det var ingen fast sammansluten organisation, det var blott en samlingsmän med radikala åsikter som där möttes utan annat föreningsband än beslätade åsikter.

Här kommo de liberala och radikala journalisterna, här kommo skriftställare och diktare, här kommo studenterna, som ville höra annat än "katedersanningar".

Här voro de kloka och skarpa huvudena, som, trötta av ord och väntan, ville gripa in i verkligheten, här voro också några officerare, vars horisont gick över hästar och kvinnor, samt några damer, som fritt umgingos med de djärvt frispråkiga kretsarna.

Här finna vi också Stirner, liksom de andra bänkad vid långborden med sin sejdel framför sig, men alltid färdig och tyst. Han hörde icke till dem som eggade, agiterade, hetsade. Med ett fint leende vid munnen satt han blott som en uppmärksam åhörare, ytterst sällan kastande något ord i debatten. Också ansågs han av dem, som icke intimt kände honom, att vara en ganska ofarlig och enfaldig människa, ända tills hans arbete kom ut och slog ned som en bomb bland "de fria".

Bland "de fria" voro många som skulle komma att göra sig ett känt och aktat namn inom filosofien, politiken och vetenskapen. Där kom den skarpsinnige bibelkritikern Bruno Bauer, som blivit skild från sin docentur vid det teologiska fakultetet i Bonn för sina åsikters skull och nu kommit till Berlin för att tillsammans med sin broder Edgar fortsätta kampen för den fria tanken. Bruno Bauer var väl den egentlige centralfiguren hos Hippels tillsammans med brodern. Brodern, Edgar, drog till försvar för Bruno i en glänsande skrift "Kritikens strid med kyrka och stat", för vilken det blev anlagt en långvarig process mot honom. Han blev dömd till tre års fängelse som han avsonade i Magdenburg.

Här kom vidare skriftställaren Ludwig Buhl, som mera konsekvent än bröderna Bauer icke nöjde sig med att kritisera den eller den formen av staten, men vände sig mot statens väsen överhuvudtaget. Han låg ständigt i klameri med myndigheterna och satt ofta inspärrad i fängelset, en gång för någon av sina många skrifter, en annan gång för ett ironiskt "leve" för polisen, snart satt han tre veckor, snart tre månader och en gång ett helt år, men alltid samme oförfärad frifräsare.

Här kom en löjtnant Saintsom var sänd som censor till Köln för att kontrollera den av Karl Marx redigerade "Reinische Zeitung" som var en slags fri tribun för alla radikala idéer. I stället för att "kontrollera" tillbringade han aftnarna tillsammans med redaktören, och när han gjorde sina ofta påkommande resor till Berlin var han alltid en av stamgästerna hos Hippels.

Även Marx och Engels skola under de första åren på 40ha varit rätt flitiga besökare hos "de fria". Det kan icke för oss ha något större intresse att fortsätta uppräknandet av de namn som äro förknippade med den Hippelska vinstugan. De voro många och det var en ständig avlösning, ständigt ombyte. Hit kom också några kvinnor som behandlades på precis samma kamratliga sätt, som man behandlade de manliga gästerna, utan allt pryderi. Och själv krävde de att få bli behandlade med samma förtroende och rättframhet. Bland dem var också Marie Dähnhardt, som sedermera skulle komma att bli Stirners andra hustru.

* * *

Bland "de fria" hade Johan Caspar Schmidt namnet Stirner på grund av sin ovanligt höga panna. (Det tyska Stirn = panna). Som Max Stirner gjorde han sin debut i det offentliga lifvet, och som Max Stirner tillhör han historien.

Det kunde ofta gå ganska lustigt till hos Hippels, då "de fria" så gott som uteslutande bestod av levnadslustigt folk mellan tjugo och trettio år. Ofta hade de så komplett uttömt krediten hos värden att denne absolut nekade att servera dem mera innan de gjort upp sin skuld. Vid ett sådant tillfälle fick en av dem den ljusa idéen, att man gemensamt skulle "avfäktas" Under den Linden för att skaffa mynt till fortsatt gask. Sagt och gjort. Hela sällskapet drog ut på tiggarefärd och med hatten i hand antastade man lämpliga objekt och bad med ödmjuk min: "Vi skulle gärna vilja be om en bagatell, om det också bara vore en thaler (= 3 mark); Hippel ger inte mer kredit och vi skulle gärna vilja dricka en bål till". Första aftonen skall det ha slutat med att man påträffat en humorist som skrattat gott åt skämtet och tagit hela sällskapet med tillbaka till Hippels och bjudit över lag.

som gör det är en – majestätsförbrytare), dygen, mot vilken censuren icke släpper igenom ett ord, på det att sedligheten må hållas ren o.s.v., är detta icke "fixa idéer?" Är icke allt dumt prat, t.ex. det mästa i våra tidningar, pladder av narrar, som lider av sedlighetens, laglighetens, kristlighetens fixa idéer o.s.v., och som blott synes gå fritt omkring emedan det därhus i vilet de vistas har ett så ofantligt omfång".

Det löjlige i slaveriet under det "heliga" deonstreras med ett par exempel. Den grekiske filosofen Sokrates blev dömd till döden, dömd till att tömma giftbägaren, för sina kätterska idéers skull. Hans vänner ville hjälpa honom att fly, men Sokrates var allt för mycket slav under "dygden", under domens helighet, för att kunna följa detta råd. Han tömde giftbägaren med "lugn frimodighet och glad förhoppning", som det heter. Han trodde på själens odödlighet, och i spöket "själen" fann han tröst över döden. Han var beatt av dygdens fixa idé. Hade han varit en medveten egoist, hade han lupit sin väg och skrattat åt sina domare. Men hans slaveri under domen och dygden framhäves naturligtvis i historien som ett bevis på ädelheten i hans natur.

Annorlunda handlade de franska revolutionsännen mot Ludvig XVI. De hade visserligen svurit honom trohet som konung, men de läto icke behärska sig av "edens helighet", utan dekreterade hans avsättning, ja hans död. Denna handling var en osedlighet, över vilka de sedliga fasa i all evighet.

Vi behärskas av spöken

Våra tankar har blivit till fixa idéer, som beärskar oss. Dessa fixa idéer ha blivit spöken, som satt sig fast i vår hjärna och behärskar oss, gör oss till sina slavar. Och Stirner gör blodigt narr åt detta slaveri under spökerna:

”Har du någonsin sett ett spöke?” ”Nej icke jag men min mormor”. Ja, så har det också gått för mig. Jag själv har aldrig sett något, men min mormor föll alltid över dem, och i tillit till våra mormödrars ärlighet tro vi på spökernas existens”.

”...Hela världen har blivit förändligad, blivit ett gåtfullt spöke. Därför förundrar det dig icke när du också finner, att du själv blott är ett spöke. Spökar icke din ande i din kropp och är icke anden det sanna och verkliga, kroppen blott det ”förgängliga och överkliga”, eller ett sken? Äro vi icke alla spöken, ohyggliga väsen, som blott väntar på förlossning?”

Vilket mördande gyckel, och hur träffar det icke kristendomen i dess innersta, den som lär oss att det timliga är det förgängliga och det eviga livet efter döden det bestående.

Men det träffar tyvärr icke blott kristendomen, det träffar oss själva, ty vi äro alla mer eller mindre insnärjda i denna religiösa föreställningsvärld, där spökerna regera över oss, och hålla oss tillika från att vara oss själva.

”Helig t.ex. är framförallt den ”helige ande”, helig är sanningen, helig är rätten, lagen, den goda saken, majestätet, äktenskapet, samhället, ordningen, fäderneslandet”, o.s.v.

”Människa, det spökar i din hjärna! Du har en skruv lös! Du inbillar dig så mycket och skaar dig en hel gudavärld, som skulle vara till för din skull, ett anderike till vilket du är kallad, ett ideal som vinkar dig till sig Du har en fix idé!”

”Tro icke jag skämtar eller talar bildligt, när jag anser dem som vistas i det ”högre” för veriable narrar, narrar i ett därhus, till vilket det stora flertalet hör, nästan hela den mänskliga världen. Vad menar man då med en ”fix idé?” En idé, vilken människorna underkastat sig. När ni erkänna, att en sådan fix idé är en dårskap, så spärra ni dess slavar in i ett därhus. Men är icke de trossanningar, på vilka man icke tvivlar, t.ex. folkets majestät, som man icke får röra vid (den

* * *

Bland dessa uppsluppna människor vistades Stirner gärna. Bakom hans glasögon blickade ett par klara blå ögon som sågo lugnt och nyktert på tingen. Kring de fina smala läpparna låg ett vänligt leende, som dock med tiden skärptes till ironi. Självmedveten, lugn, utan hastiga och kantiga rörelser skall han icke ha varit fri från ett lätt drag av pedanteri.

Alla bemötte han med samma obetingade älskvärdhet, lät sig aldrig ryckas bort i häftig uppbrusning, var aldrig påträngande; fri från fåfänga åtnjöt han därför allas obetingade aktning.

Men liksom han icke hade en enda fiende, hade han heller icke en enda intim vän. Broderliga omfamningar såväl som sentimentala utgjutelser och förtroenden voro honom en skräck under yngre år, och senare behövde han tydligen ingen förtrogen till det han helst ville bli färdig med på egen hand.

Han var i det hela taget en egendomligt slutet karaktär, som aldrig gav och aldrig tog förtroenden. Sina lidanden, sina böjelser, sina förhoppningar – allt gömde han hos sig själv. En otillgänglig människa skulle man nästan kunna kalla honom. Mackay karakteriserar honom på följande sätt: ”En människa som få, skapad till att vara en fri bland fria och fördömd till att vara en länk i den boja som binder slaven vid härskaren! Och dock en människa, stolt och säker som få, skjutande denna mänskornas boja ifrån sig gående ibland dem utan förakt och hat, men också utan medlidande och kärlek, och så uppfyllande det under sitt leverne, som han ansåg vara nödvändigt... Allt det som lever i hans verk, lever i honom; den omkullrunkliga insikt som livet lär – självbevarelsens insikt”.

* * *

Det var, som redan nämnt, bland ”de fria” som Stirner sammanträffade med den unga kvinna, som skulle bli hans andra hustru. Marie Dähnhardt, som kom från ett förmöget hem, hade tidigt gripits av tidens strömningar. Hennes sammanvigning med Stirner ägde rum den 21 okt. 1843.

Mycket skrevs om denna vigsel och många legendariska historier ha spunnit sig omkring densamma. Emellertid skulle vigseln ha försiggått i Stirners bostad under följande omständigheter:

När prästen på utsatt tid anlände för att förrätta ceremonien sutto bröllopsvittnena ivrigt sysselsatta med kortspel. Ett av vittnena fick vid prästens ankomst brått att få sina skjortärmar i sin schaskiga vardagsrock. Ännu var emel-

lertid icke bruden kommen och hon lät vänta på sig en god stund. När hon slutligen anlände blev prästen synnerligen förvånad över att se henne helt enkelt klädd, utan brudtystersel, utan slöja och krans.

Nå, prästen skulle äntligen gå till vigselakten, men någon bibel fanns icke till hands, upplystes han på framställd fråga. Gästerna sågo likgiltiga ut på gatan under ceremonien. När man äntligen kom så långt, att det blev frågan om ringarna, så hade Stirner glömt att anskaffa sådana. Saken avhjälpes emellertid. Bruno Bauer, ett av vittnena, tog upp sin virkade penningpung, tog av de båda mässingsringarna och med dessa vigdes nu Stirner och Marie Dähnhardt till man och maka.

* * *

Bland "de fria" hade det så småningom kommit ut att Stirner arbetade på ett stort verk, till vilket han redan hopat ark till ark, ett verk som skulle bli ett uttryck för en hel rad av originella tankar. Men ingen visste något bestämt och Stirner själv inlät sig aldrig på spörsmålet. Många betraktade hela historien som en "fabel" tills plötsligen "Den ende och hans egendom" utkom de första dagarna i november 1844.

Ursprungligen lär det ha varit meningen att boken skulle bära titeln "Jag". Men detta förändrades och titeln blev den ovan nämnda, vilken den också bär i den svenska översättningen.

För att så långt görligt var undgå den reaktionära censuren från myndigheternas sida, en censur som man fruktade skulle resultera i konfiskering av boken, hade förlaget vidtagit vissa försiktighetsåtgärder. Samtidigt som det föreskrivna provexemplaret inlämnades till myndigheterna, stod en vagn färdig att i sträckt galopp köra runt till alla bokhandlarna i Berlin. Vad man hade förutsett inträffade. Myndigheterna förordnade genast konfiskering av arbetet, men de tjänstemän som infunno sig på förlaget erhöilo icke mer än 250 exemplar. Alla de andra voro fördelade runt om i stadens boklådor.

Men beslaget blev redan efter några dagar upphävt av inrikesministeriet, med den motiveringen, att boken var allt för absurd för att kunna bli farlig.

"Den ende och hans egendom" väckte genast ett våldsamt uppseende och blev diskuterad på det allra livligaste. Men omdömet var naturligtvis synnerligen olika. Hade den ene icke tillräckligt superlativa uttryck för arbetet, som han menade skulle bli ingången till en ny tid, så kastade den andre boken ifrån sig under hånskratt, upprörd över sådant vanvett, som kunde undergräva "alla grundvalar för det sedliga och sociala livet". De flesta visste dock icke hur de

jag, utan sök er själv, bliv egoister, bliv var och en av eder ett allsmäktigt jag" utropar Stirner.

"Erkänn er själv, erkänn blott vad ni verkligen äro och sluta upp med er dåraktiga strävan att vara något annat än ni är. Jag kallar det hyckleri, emedan ni ändå förblivit egoister under alla dessa årtusenden, men sovande, självbedragande, förryckta egoister..."

Självförnekelsen är något gemensamt både för "goda" och "onda", "rena" och "orena". Den "gode", som behärskas av den fixa idéen, att det är hans uppgift att vara "god", "ren", "syndfri", o.s.v. förnekar all "synd", "köttets begärelser", all "orenhet", all "ondska", "lögn" o.s.v. och följer blott de begär som behärskar honom, exemelvis begäret efter att bli salig. Han strävar egoistiskt efter saligheten, men han är en omedeten egoist, en "duperad" egoist som förnekar egoismen. Han behärskas av sin fixa salighetsidé för vilken han offerar allt eget hos sig. Han är besatt av självförnekelsens och salighetens idéer. Men, detsamma är förhållandet med den "onde", den "orene", "syndaren" o.s.v., så länge han är bornerad duperad, omedveten egoist. Driven av guldthirst förnekar den girige alla sinnets föreningar, all hederskänsla, all mildhet, all medänsla: han kastar bort alla hänsyn, han rives bort av sina begär, sin girighet. Den "syndfulle" girige som den "gode" kristne äro besatta var på sitt sätt, slavar under något som icke är dem själv. Liksom syndaren förnekar sig själv för mammon, så förnekar sig den helige för Gud och den gudomliga lagen. Tankarna bli till maximer för människorna, varigenom de råka i maximens fångenskap, så att det är maximen som äger dem och icke de maximen. De ha blivit slavar under sina egna tankar, som förstenats till dogmer, doktriner, maximer. De tankar, som vi från början själv skapade, ha blivit heliga och blivit våra herrar.

"Inför det heliga förlorar man all maktkänsla och allt mod. Man förhåller sig ödmjuk och vanmäktig. Och dock är ingenting heligt genom sig själv, utan genom att jag förklarar det heligt, geom mitt ord, min dom, mitt knäböjande, kort sagt – genom mitt samvete."

Från det första människooffret råhet har det blivit till livets självoffring till förmån för en uppift, ett kall. Hädanefter tillhör vårt liv icke oss och självmordet har blivit en förbrytelse mot sedigheten... Men människan har ingen kallelse, hon har blott krafter som yttra sig och "vad hon kan bli, det blir hon också". Ty hennes krafter yttra sig av sig självt, och att bruka dem är inen uppgift, utan ett "alltid för handen varande, verkligt förhållande".

Självhävdelse, det är vad Stirner vill ha i stället för självförnekelse.

Självhävdelse i stället för självförnekelse

”De som lägga människorna på hjärtat att vara oegennyttiga, tro sig säga något oerhört viktigt. Vad mena de därmed? Förmodligen något som ”självförnekelse”. Men vem är detta själv som skall förnekas och icke får ha någon egen nytta? Det synes vara du själv. Och till vems nytta rekommenderar man dig denna onyttiga självförnekelse? Återigen till nytta och fromma för dig, blott det att du måste skaffa dig din ”sanna nytta” genom ”oegennyttighet”.

Självförnekelse – det är högsta dygden i denna av kristendomen fördärvade tidsålder. Hur träffande är icke följande målande skildring:

”Varthän skulle man kunna blicka, utan att möta självförnekelsens offer? Mitt emot mig sitter en flicka, som kanske redan sedan tio år bringat sin själ blodiga offer. Över den yppiga gestalten böjer sig ett trött huvud och bleka kinder förråda hennes ungdoms långsamma förblödning. Arma barn, hur ofta måtte icke lidelserna ha klappat på ditt hjärta och de rika ungdomskrafterna pockat på sin rätt! När ditt huvud vilade sig i de mjuka kuddarna, hur darrade då icke din vaknande natur i dina lemmar, hur spände då icke blodet dina ådror och ljöto eldiga fantasier, vållustens glans i dina ögon. Då visade sig själens spöke och dess salighet. Du förskräcktes, dina händer knäpptes samman, ditt tårade öga riktade blicken uppåt, du – bad. Naturens storm förstummades, vindstilla gled hän över dina begärs ocean, ur de svällande lemmarna flydde spänningen obemärkt, i hjärtat stillades de larmande vågorna, de sammanknäppta händerna föllo motståndslöst och kraftlösa i skötet, ett sakta, sista ack kom stönande över läpparna och – själen var lugn. Du insomnar för att i morgon vakna till ny kamp och till ny – bön. Redan kyler försakelsens vana dina begärs hetta och din ungdoms rosor blekna i – din salighets bleksot. Själen är räddad, må kroppen förgås! O Lais, o Ninon, hur gjorde ni icke väl i att försmå denna bleka dygd. En fri grisett emot tusen grånade i jungfrudygden!”

”Århundradens kultur har fördolt för er vad ni är, har skapat den tron hos er, att ni icke äro skapade till egoister utan till idealister (”goda människor”). Skaka bort denna tro! Sök icke friheten i självförnekelsen, som just berövar er ert eget

skulle förstå boken, men alla anade de, att de här stodo inför något nytt och ovanligt.

”Fanns det en del”, skriver Mackay, ”som överhuvud icke kunde förstå, hur man kunde våga att underkasta sådana begrepp som ”rätt”, ”plikt”, ”sedlighet” o.s.v. vilka sedan ”evigt” stodo så oryggligt fast, en mänsklig kritik, och som försökte karaktärisera den, som icke allenast företog sig att kritisera dem, men att riva dem ned, för ”djävulens advokat”, så fanns det också andra för vilka dessa begrepp icke voro för alltid fastställda, men dock betraktade dem, som grundvalen för vårt handlande, och de voro knappast mindre förskräckta över att plötsligen se denna grundval dragen undan fötterna, liksom det fanns sådana, som nu icke längre visste var de skulle stå och blott kunde förlora sig fenomenet, genom att anta, att författaren endast velat spela dem ett spratt...”

”Se, så djävulsk kan en människa vara!” – ropade de förra; ”Nej så dålig kan ingen vara” förklarade de senare.

Stirners namn kom på hela den litterära världens läppar och man gick till Hippels vinstuga för att se underjuret och övertyga sig om att han i verklighet icke var så dålig, som han själv framställt sig.

Men Stirners filosofi var allt för egenartad, avvek så fullständigt från alla dåtida filosofiska system, att helt få voro de som förmådde fullt förstå honom. Och lika hastigt som Stirner, likt en lysande stjärna, hade stigit upp på den intellektuella himmelen, lika hastigt försvann han och glömdes bort. Egentligen var han blott ett stjärnskott för tiden. Men han skulle senare komma till att åter grävas fram ur glömskans grav och stå upp till nytt liv.

Ju mera man i Tyskland närmade sig revolutionsåret, 1848, desto mera slukades det allmänna intresset av de saker som stodo på den politiska dagordningen, och Stirners ensamma röst drunknade i de dagspolitiska stridernas larm.

* * *

Vi lämnade Johann Caspar Schmidt i det ögonblick han stod i begrepp att stiga fram för offentligheten som tänkaren Max Stirner. Vi dröjde ett ögonblick med Stirner hos Hippels och vi såg honom för en kort stund stiga upp som en lysande stjärna för att kort tid därefter blott åter falla i glömska. Vi borde kanske nu vända tillbaka till Johann Caspar Schmidt för att hastigt skissera hans levnad och följa honom till graven? Ty Stirner är ju redan död för sin tid...

Men nej, det är icke Schmidt som intresserar oss, det är egoistfilosofen Stirner vi vill ha tag i. Det är moralförnekaren utan medlidande, han för vilken

ingenting var högre än honom själv, som vi vilja följa, nyfikna över att få veta hur han tillämpade sin egoistfilosofi, hur han levde sitt liv med världen i praktiken...

Stirners äktenskap var icke så fast som det såg ut utifrån. Det tycktes sakna den nödvändiga innerligheten. Hans hustru förklarade att det mer var "en samlevnad i samma hus än ett äktenskap". Det har väl också varit så att Stirners kyliga och slutna väsen icke tillfredställt Marie Dähnhardt. Hur som helst så upplöstes äktenskapet på hennes initiativ. Till detta beslut synes också ekonomiska bekymmer ha bidragit. Marie Dähnhardt påstod att Stirner förlösat hennes förmögenhet, en anklagelse som det dessvärre icke gått att få kontrollerat, men som motsäges av en del omständigheter. Har han likväl gjort det, har han antagligen gjort det med hennes gillande, då hon själv synes haft dispositionsrätten över sina pengar.

Då Stirner skulle ge ut sin bok, lämnade han sin plats som lärare, enär han insåg att det i alla fall skulle bli omöjligt för honom att behålla sin post sedan boken kommit ut.

Under den närmaste tiden sysselsätter han sig nu med litterärt arbete. Med ett förlag har han träffat avtal om utgivandet av ett stort samlingsverk: "De franska och engelska nationalekonomerna". Stirner skulle översätta deras skrifter och förse dem med anmärkningar. Början gjordes med fransmannen Jean Baptiste Say. Därefter utgavs engelsmannen Adam Smiths arbeten. Som tredje i samlingen skulle J. P. Proudhons arbeten utgivas, men Stirner hade redan tröttnat. Proudhons arbeten utkom översatta av annan person. Antagligen gav detta arbete icke tillräckligt för Stirners livsuppehälle, ty han vände sig nu, 1845 bort från all litterär verksamhet.

Han slog sig på affärer och tillsammans med en vän, som emellertid var lika oerfaren i affärer som han själv, försökte han att utföra en plan om att centralisera Berlins mjölkhandel. Företaget, som misslyckades för honom, realiserades sedermera av andra. Denna gång var hans äktenskap ännu icke upplöst och antagligen har han använt den sista delen av sin hustrus förmögenhet på projektet. Paret måste inskränka sig och flytta till en annan lägenhet.

Det gick nu så långt, att nöden började klappa på deras dörr. Redan sommaren 1846 hade det kommit dithän, att Stirner lät införa en annons om att han önskade ett lån på 600 thaler av "en eller flera som kunde vilja skjuta samman". Men den egoistiska världen synes icke haft något förtroende för egoisten, eller något intresse för att låna honom pengar. Annonsen lär ha blivit utan resultat, och fattigdomen trängde sig allt hårdare uppåt Stirners dörrar.

bud". Jag har medkänsla med varje levande väsen, och deras kval kväljer mig, deras vederkvickelse vederkvicker också mig"...

"Ser jag den älskade lida, så lider också jag och jag får ingen ro förr än jag sökt göra allt för att trösta och uppmuntra honom; ser jag honom glad, blir också jag glad över hans glädje... emedan jag icke kan tåla de bekymmersamma fårorna på den älskades panna, så kysser jag bort dem: alltså för min skull. Älskade jag icke denna människa, så skulle han ständigt få lägga pannan i fåror; de skulle icke bekymra mig. Jag jagar blott bort mina bekymmer..."

Egoismen, egenintresset behärskar redan världen. Men det är anständigt att förneka den och ofint att hävda den. Den är synd i de religiösa ögon och likväl låta de sina handlingar dikteras av den. Bättre vore det att öppet erkänna den. Världen skulle bli bättre och människorna kunde bättre skydda sig mot den.

"Egenintresset, säger Stirner, innesluter i sig allt eget och bringar åter till ära vad det kristna språket har vanärat. Men egenintresset har ingen främmande måttstock, liksom det överhuvudet icke är någon idé, så som frihet, sedlighet, mänsklighet och dylikt: det är blott en karaktäristik av ägaren".

egoistisk i all sin ”uppoffring”? Är icke den kristne som ”offrar” alla världsliga fördelar för att uppnå den eviga saligheten, också egoistisk? Tänka dessa människor på något annat än sin kärlek och sin eviga salighet? Jo, de äro egoister, men de äro behärskade av sin lidelse, av en ensidig bornerad egoism, de äro ”besatta” för att bruka Stirners egen terminologi. ”För vems skull bekymra ni er om Gud och om andras bud? Ni mena väl icke, att detta sker blott av iver att tjäna Gud? Nej, ni göra det för er egen skull. –Alltså äro ni huvudsaken även här och envar måste säga sig: jag är allt för mig och jag gör allt för min skull”.

Den medvetna egoismen är något helt annat än den omedvetna, den ofrivilliga eller den ”bedragna” egoismen. Den ”brukar” världen och människorna. ”Varför skulle jag icke våga säga detta rent ut? frågar Stirner. Ja, jag använder världen och människorna! Därigenom kan jag hålla mig tillgänglig för alla intryck, utan att låta mig ryckas bort av något. Jag kan älska, älska med hela min själ och låta en förtärande lidelses glöd brinna i mitt hjärta, utan att taga den älskade som något annat än som näring för min lidelse, med vilken den ständigt på nytt förfrisgar sig. All min omsorg om honom gäller blott föremålet för min kärlek, blott honom, som min kärlek brukar, blott honom den ”varmt älskade”. Hur likgiltig skulle han icke vara mig utom denna – min kärlek! Jag blott närar min kärlek med honom, blott därtill brukar jag honom: jag njuter honom”.

Och han fortsätter: ”Var än världen kommer mig i vägen – och den kommer mig överallt i vägen – förtär jag den för att stilla min egoisms hunger. Du är ingenting annat för mig än min föda, liksom jag blir uppäten och förbrukad av dig. Vi ha blott ett förhållande till varandra: brukbarhetens, användbarhetens, nyttans förhållande. Vi äro icke skyldiga varandra något, ty vad jag synes vara skyldig dig, är jag på det högsta skyldig mig. Visar jag dig ett muntert anlete, för att likaledes uppmuntra dig, så är jag angelägen om din munterhet, och mitt muntra anlete tjänar min önskan; tusende andra som jag icke bryr mig om att uppmuntra visar jag det icke”.

Förgiftade av ett befängt språkbruk, om vilket man med allt för stor rätt sagt att ”orden blott är till för att dölja tankarna”, stötas de flesta av Stirners språk. Med egoism tänker man sig blott individens brutala förtrampande av andra individer till egen nytta. En egoist är en individ för vilken varje varmare och ädlare känsla och handling är främmande. Men denna bild av egoisten täcker icke Stirners tankar. ”Jag älskar också människorna, säger han, icke blott enskilda utan alla. Men jag älskar dem med egoismens medvetande; jag älskar dem därför, att kärleken gör mig lycklig; jag älskar därför, att det är naturligt för mig att älska, älskar emedan det behagar mig. Jag känner intet ”kärlekens

Det var på slutet av detta år, 1846, som äktenskapet upplöstes. Marie Dähnhardt drog till London som språklärarinna medan Stirner stannade kvar i Berlin.

De följande åren av Stirners liv äro höljda i dunkel. Blott enstaka fakta har det lyckats Mackay att konstatera. Men vad Stirner sysselsatte sig med, hur han uppehöll livet – det vet man icke.

1848 kom revolutionen, men Stirner hade ju inget intresse i politiska revolutioner, och han har icke på något som helst sätt deltagit i densamma, säger Mackay.

År 1852 framträdde Stirner för sista gången inför offentligheten med ett arbete: ”Reaktionens historia”. Visserligen hade han även en plan om utgivandet av en stort anlagt lexikon, men då han icke fann någon förläggare stannade företaget i stöpet. Han är nu också en litterärt död man, fast han ännu lever...

Han har nu nästan fullständigt försvunnit från sin gamla umgängeskrets. Hos Hippels ses han blott ytterst sällan. Hans gamla vänner förlora kontakten med honom och därmed har också möjligheten försvunnit att kunna följa hans spår.

Året 1853 synes hans fattigdom ha nått sin höjdpunkt. Trängd av sina fordringsägare och utan existensmedel flyr han ständigt från bostad till bostad. Och två gånger under detta år blir han insatt i ”skuldarrest”.

Skuldarresten var en inrättning, som för länge sedan är avskaffad. Gäldenären kunde på sina fordringsägares begäran och på deras bekostnad bli insatt i arrest under viss tid. Som ett villebråd jagades Stirner och insattes den femte mars på tjugoen dagars arrest. Utkommen flyttar han från bostad till bostad för att undgå sina förföljare, men dessa få åter tag på honom och just före nyårsdagarna blir han åter insatt på 36 dagars skuldarrest.

När Stirner skrev sitt stora verk ”Den ende och hans egendom”, skrev han det med stor försiktighet med den öppna avsikten att bedra staten och censuren: ”Må ett folk försaka pressfriheten, jag söker mig upp en list eller makt till att trycka skaffar jag mig blott – från mig och min kraft”, säger han.

Det lyckades honom den gången och lyckades utmärkt, men det var säkerligen icke hans list som skaffade honom tryckfrihet, det var snarare myndigheternas allt för stora dumhet och fullständiga oförstående, som räddade hans bok från konfiskering. Det var nog icke det, att han talat om ”kejsaren av Kina” när han menat kungen av Preussen och liknande finter, utan det att hans tankar och idéer så fullständigt avveko från den allmänna tankegången, att de föreföllo myndigheterna så ”absurda”, som de själva yttrade, att det icke alls fanns någon fara för att de skulle bli farliga. Att myndigheterna den gången

hade rätt visade sig, då Stirner blott ett par år senare var en för offentligheten död man och hans verk hade blivit begravd i glömska.

Stirner hade nog den gången, som kanske i allmänhet, överskattat den enskildes kraft. I varje fall fick han under sin armodstid till fullo erfara, att staten icke var så lätt att undkomma eller ”bedraga”. Och hur mycken list Stirner än använde, hur mycket han litade på sig och sin egen kraft, så blev han dock gång på gång kastad i fängelse för obetalda skulder. Han stod faktiskt nästan maktlös, denne ”ende”, inför livet.

Stirner kallade sig visserligen ännu gymnasiumlärare, eller ibland skriftställare, filosofie doktor, till och med – rentier, men i verkligheten var han vid denna tid kommissionär, som förmedlade affärer, tillfälligt som de erbjödo sig och levde ”ur hand i mund”.

Han överraskades av en plötslig död. Själv kände han sig så sund och stark att han trodde att han skulle bli, lastgammal, men ödet ville det annorledes. Han blev överraskad av ett sting från en giftig fluga och efter några dagar låg han död i graven. Han dog den 25 juni 1856, nära femtio år gammal.

Egoismen

Det är ingen lätt sak att tränga in i Stirners filosofi. Endast ett upprepat och ihärdigt studium kan ge oss någon klarhet. Detta väl till största delen därför, att man till en början stötes tillbaka av hans krassa språk. Vi äro uppfostrade i den konventionella moralens lögnväv, våra tankar har genom statens intellektuella våldtäkt av vår självständighet blivit inriktade i kristliga och religiösa banor och det är oftast förenat med själskval att höra på Stirners obarmhjärtiga gyckel över vår ”besatthet”. Hans brutala rättframhet stöter oss för pannan och vi bli gärna på förhand intagna av en viss motvilja.

Men gör man sig mödan att följa honom i hans tänkande, och söker man allvarligt att förstå honom, så slutar det med att man drar en djup självbefrielsens suck, när man äntligen fått fatt på hans mening. Han erövrar oss med sin klara logik, utan man därför behöver svära honom trohet för varje påstående eller slutledning.

Stirner har blivit känd bland oss, som egoismens apostel.

Betecknande för hans egoism är att han sätter upp Kristus som den störste av alla egoister, som enligt hans mening icke blott var en vanlig revolutionär, som nöjde sig med att omstörta staten, men var en ”egenmäktig som hävde sig över allt vad regeringen och dess motståndare funno upphöjt och lösrev sig från allt det som bundit de andra”.

”Betrakta det folk, säger Stirner, som värnas av hängivna patrioter. Patrioterna falla i blodig kamp eller dö av hunger... Folket skänker dem några tacksamhetens ord – och löper bort med profiten. Det kallar jag för min del en inbringande egoism”.

Den som lever för det ”heliga”, exempelvis för religionen, eller för en idé som för honom är ”helig”, det vill säga oantastbar, oangriplig, en helig idé som står över honom och som han ”offrar” sitt liv för, den kallar Stirner också för egoist, en duperad egoist. Han svärmar för något ”högre”, förnedrar sig själv, bekämpar sin egoism, men blott för att bli ”upphöjd”, alltså i verkligheten blott för att tillfredsställa sin egoism. Vi äro alla egoister.

Är icke den älskande, som ”offrar” allting, som lämnar far och mor, förmögenhet och samhällsställning för att få njuta kärlekens lycka – är icke hon

mening borde göras och vad som efter hans mening var rätt. Därför är Stirners filosofi att betrakta som en lära. Och detta är nu Stirners idéer:

Stirners filosofi

Stirners filosofi måste betraktas som en lära

Stirners filosofi är inget system på vilket det kan grundas någon skola, säger Mackay. Enligt honom lär oss Stirner icke vad han ansåg borde ske eller borde vara. Envar må av honom lära vad han förmår.

En fransk kritiker, som slösar sitt beröm över Stirner, går ännu längre när han med anledning av oförståelsen, som mött Stirners verk, utropar: "Hur skulle man kunna göra entusiasmen för ingenting begripligt för en fransk läsare?" För denne är Stirner således uteslutande negativ och i inget avseende positiv. Han river bara ned men ger inga anvisningar på sättet för att bygga upp.

Andra som Kuno Fischer, påstår att Stirner i sitt stormlopp mot alla dogmer själv gjort "den ende" till en dogm. Att således Stirners filosofi icke allenast var en lära, men därtill en dogmatisk lära.

Jag tror att alla uttolkare som falla inom dessa kategorier ha orätt. Jag menar att d:r Elzbacher har rätt, när han betecknar Stirners filosofi som en lära.

Stirner godkände visserligen inget "bör" och inget "skall", lika litet som han å andra sidan gjorde "den ende" till någon dogm att efterlevas av andra, och dock framsatte han påståenden som visa, att vad han framförde var vad han för sin del menade vara rätt, vad som han menade borde realiseras, för att förändra de av honom kritiserade samhällsförhållandena.

Man kunde vara böjd att fatta hela Stirners arbete, "Den ende och hans egen-dom", som en självbekännelse, som en lek med egna tankar, tankar som icke hade allmän giltighet, icke hade giltighet för någon annan än Stirner själv. Men han kallar den människa förblindad som endast önskar vara "människa"; att bestraffning måste ge plats för tillfredsställelse; att människan skulle försvara sig själv mot människan; att man icke skall sträva efter en annan stat (folkstat eller dyl.) utan efter en förening, bort emot en ständigt flytande förening av allt liv; att jag måste återvinna kärleken till mig och vrida den ur "människans" makt, etc. Härav framgår det med tillräcklig tydlighet, att Stirner icke allenast ville berätta oss vad som rörde sig inom honom själv, men vad som efter hans